

O'ZBEKISTONDA TASHQI IQTISODIY FAOLIYATNI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI

Ibragimova Zilola Shuxratovna

TDIU Biznes boshqaruvi fakulteti

MTIF-11-guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14526217>

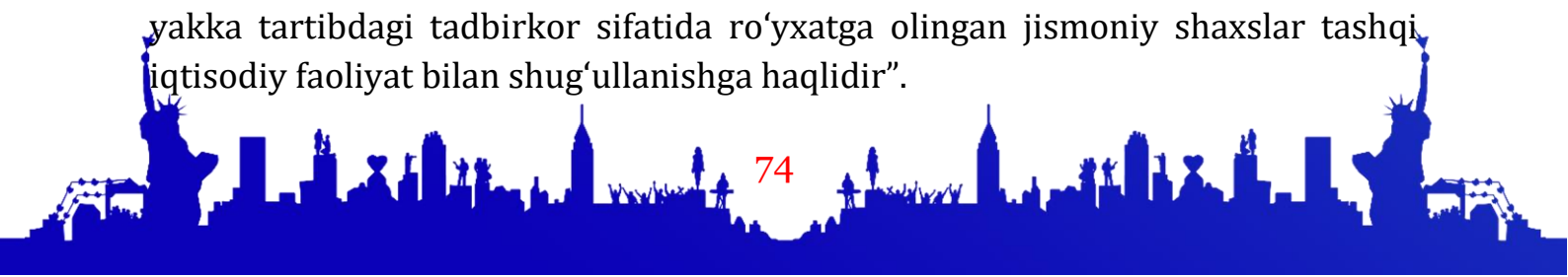
Anotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda tashqi iqtisodiy faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmini takomillashtirish yo'nalishlari, tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlarining huquqlari, tashqi iqtisodiy faoliyatning asosiy yo'nalishlari, xalqaro iqtisodiy va moliyaviy hamkorlik, tashqi savdo faoliyati, O'zbekiston Respublikasidan tashqaridagi investitsiya faoliyati, va shu kabi boshqa ahamiyat berilishi lozim bo'lgan jihatlar haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, tashqi iqtisodiy faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish borasidagi tahlillardan kelib chiqqan holda tegishli xulosa va takliflar keltirib o'tilgan

Kalit so'zlar: Tashqi iqtisodiy faoliyat, Jahon savdo tashkiloti, tashqi savdo rejimi, tarif va notarif, global savdo, moliyaviy hamkorlik, iqtisodiy faoliyat. Bugungi globallashuv sharoitida xalqaro savdo jarayonlarining faollashib borishi mamlakatlar tashqi iqtisodiy faoliyatini tartibga solishda notarif usullardan foydalanish tobora kengayib bormoqda. Milliy ishlab chiqarish va biznesni himoya qilish, bozor raqobatini tartibga solish va savdodan tashqari vazifalarni hal qilish har bir davlatning asosiy e'tiboridagi masalalardir.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni (TIF) oqilona tartibga solish iqtisodiy rivojlanishda davlat strategiyasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Mamlakatning o'ziga xos ichki va tashqi sharoitlarini inobatga olgan holda, jahon bozorining salbiy o'zgarishlaridan himoya qiluvchi, unda egallangan mavqelarni saqlab qolish va kengaytirishni ta'minlovchi maqbul darajadagi proteksionizm va erkin savdo siyosati qo'llanilishini taqozo etadi.

“Tashqi iqtisodiy faoliyat deganda O'zbekiston Respublikasi yuridik va jismoniy shaxslarining xorijiy davlatlarning yuridik va jismoniy shaxslari, shuningdek xalqaro tashkilotlar bilan o'zaro foydali iqtisodiy aloqalarni o'rnatish va rivojlantirishga qaratilgan faoliyati tushuniladi.

O'zbekiston Respublikasida ro'yxatga olingan yuridik shaxslar, shuningdek, O'zbekiston Respublikasining hududida doimiy yashash joyiga ega bo'lgan va yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ro'yxatga olingan jismoniy shaxslar tashqi iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanishga haqlidir”.

TIFni tartibga solish deyarli barcha mamlakatlarda amalga oshiriladi, lekin bu faoliyatni qo'llash, shakllari va usullari, aniq maqsad vazifalari har bir mamlakatning katta-kichikligi, jahon xo'jaligida tutgan o'rni, davlatning ichki va tashqi siyosatidan kelib chiqib belgilanadi. Proteksionizm siyosatiga o'tish esa, notarif usullarni ko'p davlatlar tomonidan keng qo'llanilishiga sabab bo'lmoqda. XX asr oxirlaridagi dunyo xo'jaligi faoliyatining o'ziga xos xususiyatlaridan biri davlatlar o'rtasidagi xalqaro iqtisodiy munosabatlarni yanada rivojlantirish va takomillashtirishdir. Har bir davlat bu sharoitda o'z tashqi iqtisodiy faoliyatini, o'z iqtisodiyotini har tomonlama rivojlantirish, dunyo xo'jaligiga integratsiyalashuv jarayonlarini har tomonlama yo'llagan holda tashkil etishga qaratilgan. Tashqi savdoni amalga oshirishda davlatning roli, asosan, savdo siyosatini amalga oshirish va tashqi savdoni tartibga solish chora-tadbirlarini qo'llashga qaratilgan bo'ladi. TIFni tartibga solish davlat vositalari xarakteriga ko'ra tarif, ya'ni boj tarifini qo'llashga asoslangan va notarif vositalarga bo'linadi. Bojxona organlari TIFni tartibga solishdagi tarif va notarif choralarning qo'llanishini nazorat qiladigan asosiy organlardan biridir. Tarif choralari qonun hujjatlari bilan belgilab qo'yilgan va nazoratini amalga oshirish qulay hisoblanadi. Notarif choralari esa, ko'proq milliy qonunchilik darajasida belgilanganligi sababli ularni umumiyashtirish va to'liq nazoratini amalga oshirishda qiyinchiliklarga duch kelinadi.

“Ma'lumki, O'zbekiston 1994-yilning iyun oyida JSTda kuzatuvchilik maqomini qo'lga kiritgan edi. 1994-yilning dekabrda esa respublika hukumati tomonidan O'zbekistonning JSTga teng huquqli a'zo bo'lib kirishi to'g'risida ariza topshirildi. 1995-yilning yanvarida esa O'zbekistonning JSTga qo'shilishi bo'yicha maxsus Ishchi guruhi tuzildi. Rasmiy delegatsiyalarimiz JSTning Singapur (1996-y.), Jeneva (1998-y.) va Sietl (1998-y.) da bo'lib o'tgan vazirlar darajasidagi anjumanlarda ishtirok etishdi.”

Tashqi savdoni notarif tartibga solish choralarining iqtisodiyotga ta'sirini tushunish tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi davlat organlari, biznes vakillari va iste'molchilar uchun juda muhimdir. Mamlakatimiz ham global savdoning faol ishtirokchisi sifatida tashqi savdo jarayonlarida manfaatli natijalarga ega bo'lish uchun notarif tartibga solishning usul va vositalaridan optimal foydalanishning usul va vositalarini qo'llashi lozim. Buning uchun rivojlangan mamlakatlar tajribasida mavjud bo'lgan tashqi savdoda notarif usullardan foydalanishning iqtisodiy oqibatlarini aniqlash orqali xalqaro savdo kontekstida notarif choralari iqtisodiy natijalarga qanday ta'sir qilishini tahlil qilish amaliy ko'mak beradi. Tashqi savdo siyosatini yuritishda davlatlar tarif

yoki notarif usullarni o'z iqtisodiy-siyosiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda qo'llaydi. Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, davlatlarning notarif tartibga solish usullaridan foydalanishi tarifli usullardan farqli ravishda siyosiy jihatdan aholi uchun qo'shimcha soliq yukini vujudga keltirmasligi sababli ma'qul deb qaraladi. Shuningdek, notarif cheklovlar xalqaro shartnomalar bilan deyarli tartibga solinmaydi, bu esa savdo siyosatining erkin yuritilishini ta'minlaydi.

D.Rikardoning "Siyosiy iqtisod va soliq solish asoslari" (1817-yil) kitobida taklif qilingan qiyosiy ustunlik nazariyasiga ko'ra mutlaq ustunliklarga ega bo'lmagan mamlakatlar ham tashqi savdodan foyda olishlari mumkin.

Garvard universitetida 115 ta davlat bo'yicha o'tkazilgan ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, yopiq iqtisodiyot siyosatini olib borayotgan davlatlarda ichki yalpi mahsulot hajmining yillik o'sishi 0,7% ni tashkil qilgan bir paytda, ochiq iqtisodiyot siyosatini olib borayotganda yurtda bu ko'rsatkich o'rtacha 5 marta yuqori bo'ladi.

Xorijiy davlatlarning tashqi savdoda notarif tartibga solish usullarini qo'llashning iqtisodiy oqibatlarini aniqlash va baholash uslubiyoti davlatlarning ko'zlagan maqsadi va amalga oshirgan chora-tadbirlaridan kelib chiqib, bir-biridan farq qilishi mumkin, ammo konseptual jihatdan umumiy yondashuv mavjud. Xalqaro amaliyotda tashqi savdoda notarif tartibga solish usullarini qo'llashning iqtisodiy oqibatlarini aniqlash va baholash uchun empirik tahlil, statistik tahlil, matematik modellash kabi usullardan foydalaniladi. Rivojlangan davlatlarda savdodagi choralarning mahalliy ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligiga ta'sirini baholaydigan tuzilmalar faoliyat ko'rsatadi. Bunday tuzilmalar jumlasiga, masalan, AQSHda Xalqaro savdo komissiyasi (USITC), Xitoyda Milliy statistika byurosi va Savdo vazirligi kiradi.

Boy tabiiy va qulay iqlim sharoitlanga ega bo'lgan O'zbekiston hozirga qadar an'anaviy ravishda dunyoning ko'pchilik mamlakatlari bozorlariga qishloq xo'jalik va unga turdosh bo'lgan sanoat tarmoqlari mahsulotlarini yetkazib beradi.

Xususan, 2004-yilda quruq meva va yong'oq eksporti 1,6 barobarga, ho'l meva va sabzavot 1,5 barobarga, sanoat va tabiiy maqsadlarda o'simlik eksporti esa 1,2 barobarga ortdi. Shunga qaramay, O'zbekiston eksportida oziq-ovqat mahsulotlar ulushi 3,8 %ni, importida esa 6,9 %ni tashkil etgan.

"Shuni ta'kidlab o'tish lozimki, tashqi savdoni davlat tomonidan tartibga solish vositalarining turkumlanishini, ya'ni tarif va notarif usullarga bo'linishi birinchi

bo'lib "Savdo va tariflar bo'yicha bosh kelishuv" Xalqaro savdo tashkiloti tomonidan XX asming 60-yillarida taklif etilgan edi (GATT)."

Bizningcha, O'zbekiston avtomobilsozlik mahsulotlari eksportini kengaytirish strategiyasi rivojlangan uzoq xorijiy mamlakatlarga emas, balki rivojlanayotgan uzoq xorijiy mamlakatlarga tomon ham qaratilmog'i lozim. Chunki rivojlangan xorijiy mamlakatlar bozorlari segmentining katta qismi dunyoda avtomobilsozlik sanoati bo'yicha shuhrat qozongan yirik transmilliy korporatsiyalar tomonidan zabt etilgan bo'lib, ushbu holat O'zbekistonda ishlab chiqarilgan avtomashinalarning mazkur bozorlarda ayirboshlash imkoniyatlarini cheklab qo'yadi yoki xarid narxlari tushishiga sababchi bo'ladi.

Xalqaro savdoda davlatning asosiy vazifasi – eksportchilarni o'zi ishlab chiqargan mahsulotlarini iloji boricha chetga olib chiqishlari uchun qo'llab-quvvatlash, ular tovarlarini xalqaro bozordagi raqobatbardoshlik darajasini oshirish, ichki bozorda chet el tovarlari raqobatbardoshlik darajasini pasaytirish maqsadida importni chegaralashdir.

Shuning uchun davlat tomonidan tartibga solish usullaridan bir qismi ichki bozorni chet el raqobatidan himoya qilishga, ya'ni importni chegaralashga qaratilgan.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solishda qo'llaniladigan tarif vositalari tashqi savdoni iqtisodiy tom ondan tartibga solishning eng qadimiy usullaridandir. Asosan ular ichki bozorni (mahalliy ishlab chiqaruvchilarni) chet el raqobatidan himoya qilishga qaratilgan. Ularning asosini bojxona bojlari tashkil etadi.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni davlat tomonidan tartibga solishda, jahon xo'jaligi amaliyotida, tarif usullari bilan bir qatorda, tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi tarif usullarini qo'llashda samara bermaydigan masalalarni yechishda notarif usullaridan foydalaniladi.

Notarif usullaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, ular odatda davlat organlari tomonidan kiritiladi. U avtonom xarakterga ega bo'lib, hech qanday xalqaro majburiyatlar bilan bog'langan. Shuning uchun ularning qo'llanish hajmi va usuli to'liq milliy davlat organlari va qoidalari bilan tartibga solinadi.

"Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi hukumati BJSTga a'zo bo'lib kirishni jahon iqtisodiy hamjamiyatiga integratsiyalashuvning asosiy shakllaridan biri sifatida qarab kelmoqda va mazkur tashkilotga teng huquqli a'zo bo'lib kirish borasida dadil qadamlar tashlamoqda".

Hozirgi kunda EIHlar iqtisodiy rivojlanish jihatidan turli bo'lgan davlatlarda, yangi industrial davlatlarda, rivojlanayotgan davlatlarda, shuningdek bozor iqtisodiyotiga o'tayotgan davlatlarda mavjuddir.

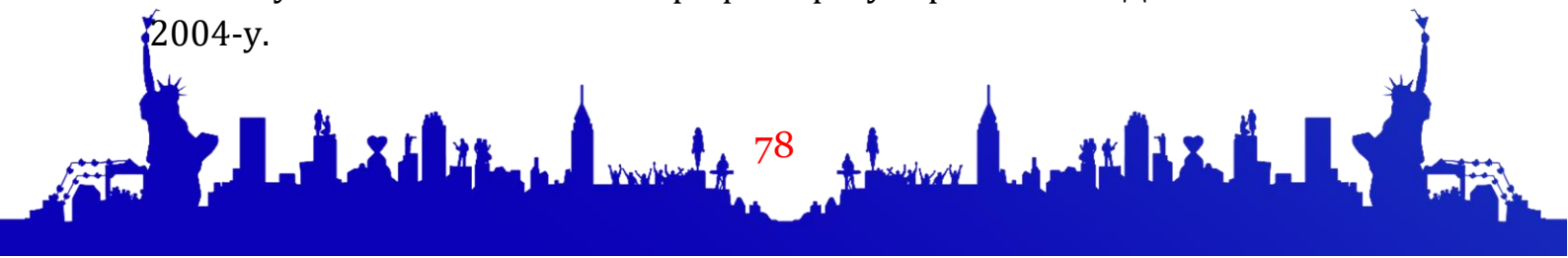
Agarda 1960-yili dunyo davlatlarida EIHlar soni 2 taga teng bo'lsa, 1975-yili 79, 1981-yili 96, 1985-yili 264, 90-yillar o'rtalariga kelib 900 tadan oshib ketdi. EIHlar orqali dunyo savdo aylanmasi hajm ining 10% o'tadi, ularda eksport va import hajmining o'sish darajasi juda yuqori. BMT ning transmilliy korporatsiyalar bo'yicha markazi mutaxasislari baholashicha 90-yillar o'rtalariga kelib, EIH da mashg'ul bo'lganlar soni 3 mln kishidan oshib ketgan.

"Savdoning rivojlanishi, uzoq muddatli istiqbollarda, asosan, iqtisodiyotning eksportga yo'naltirilgan sohalarida bandlikni oshirib borishning muhim omili bo'lib xizmat qiladi. O'z navbatida, mamlakatga kapitalning, xususan, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning oqib kelishi natijasida qo'shimcha ish o'rinlari yaratiladi. Shuningdek, qisqa muddatli istiqbollarda mahalliy korxonalarning amalda cheklab bo'lmaydigan xorijiy raqobat bilan to'qnash kelishi, natijada mavjud ish o'rinlarining yo'qotilishiga ham sabab bo'lishi ehtimoldan holi emas." Dastlabki bosqichda o'zaro iqtisodiy munosabat ma'lum mahsulot bozoriga asoslangan tarzda, ulami ochiq raqobat sharoitida ishlashini ta'minlash maqsadida amalga oshiriladi. Bu yerda oddiydan murakkabga tomon harakat yuz beradi. Iqtisodiy munosabatlar kengaya borgan sari davlatlar o'rtasida ro'y beradigan ham moliyaviy, ham iqtisodiy operatsiyalar salmogi ham oshib boradi. Bu esa o'z navbatida iqtisod va moliya sohasidagi standart va tuzumlarning asta-sekin uyg'unlashib borishini taqazo etadi.

Yevropa davlatlarining iqtisodiy o'sishida hukumatlararo darajada ro'y berayotgan integratsion jarayonlar juda jiddiy ta'sir kuchiga ega. Xo'jalik aloqalarining tobora rivojlanib, o'sib borishi va iqtisodiy subyektlarning ko'proq o'zaro bir-biriga bog'liqligi iqtisodiy hayotning asosiy sohalarida yagona siyosatni olib boorish zaruriyatini tug'dirdi, qaysiki o'z navbatida xo'jalik hayotini tartibga solishning yagona mexanizmining yaratilishiga olib keldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 26.05.2000-yildagi 77-II-son/ Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida
2. O'zR TIAAda 2004-yilning 5-17-yanvarida "O'zbekiston Respublikasi tashqi iqtisodiy faoliyat yurituvchi korxonalar rahbarlarining malakasini oshirish kursi" tarqatma ma'lumotlari asosida.
3. Свиныхов В.Г. Таможенно-тарифное регулирование ВЭД. М.: Экономист. 2004-у.

4. Хачиев Г. Узбекистан: портрет на фоне мировой экономики, Деловой партнер, 5 января 2006 г., № 1.
5. Yusupov A. "O'zbekistonning erkin savdo tizimiga integrallashuvi", ВРК, 6-son, 2004-у.
6. В.КЛомакин. Мировая экономика. П-изд., Учебник, М., ЮНИТИ, 2004 г
7. Н.Сиражиддинов, А.Абдураззаков. ЖСТ: создание, принципы и процедуры вступления. Ж: Экономическое обозрение №6 (46), 2003 г.

